

Вольф-Дітріх Гайке

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ “ГАЛИЧИНА”*

ВІД АВТОРА

Праця, що її представляємо читачеві, має історичний характер. Вона з’ясовує стратегічні міркування автора та описує бойові дії Української Дивізії, яка під час Другої світової війни боролася на німецькому боці від 1943 до 1945 року**. У ній читач не знайде жодних політичних поглядів чи полемічних думок автора. Тут узято до уваги лише оперативні й тактичні спостереження, що також були історичними фактами про бойові дії цього військового з’єднання, формування якого почалося влітку 1943 року в Галичині, а капітуляція перед західними державами настала 8 травня 1945 року.

Це незаперечний факт, що Українська Дивізія боролася на німецькому боці. У праці не розглядаються причини її створення і як вона опинилася у бойових діях на німецькому боці. Вивченням цієї тематики вже займалися деякі автори, а інші зможуть ще писати про це у майбутньому.

Автор цієї книжки – професійний вояк тодішніх німецьких сухопутних військ, колишній начальник відділу 10а (відділу операцій). Він був старшиною генерального штабу, а не політиком. Автор намагався подати у хронологічному порядку фактичні дані про бойові дії цього з’єднання на основі записів, зроблених у воєнному щоденнику, а також збережених картографічних схем та власної пам’яті. Цю працю він написав у 1947 році, під час його перебування у таборі інтернованих. Цей військово-історичний нарис має на меті відзначити для наступних поколінь – як це зазвичай робиться в кожній країні світу – гідне поваги й пошани військове з’єднання.

Одне треба ствердити для теперішніх і майбутніх поколінь: у Другій світовій війні від 1943 до 1945 року Українська Дивізія, через яку пройшло близько 32 000 вояків на німецькому боці, у добрій вірі та за справедливу справу боролася, страждала, перемагала і була переможена. Це не була її провина. Вояки Дивізії, так само як і ті на боці противника, лише виконували свій обов’язок. Поряд із селянами і робітниками у ній були старі заслужені вояки з Першої світової війни зі своїми старшинами, переважно з колишньої Австро-Угорської та Української Галицької Армії, а також чимало молодшої інтелігенції із Західної України. Вони заплатили власною кров’ю, про що німецький народ не повинен забувати.

Ця праця присвячена не лише українцям, але й німецькому народові, який має щодо українців зобов’язання вдячності. Проте автор присвячує її своїм колишнім товаришам по зброї як внесок у їхню загальну військову історію. Тому він намагався відтворити чітку картину бойових дій Української Дивізії.

Ми, німці, незважаючи на власну сувору долю, повинні також виявити щире співчуття українському народові, історія якого змусила цей народ долати важкі випробування.

Цю працю написав німець, який був причетний до історії та відносин Української Дивізії, найбільшого суцільного українського військового з’єднання на німецькому боці під час Другої світової війни, і який намагався зрозуміти події з українського погляду. Він стоїть на їхньому боці, бо сам пережив тодішні великі помилки німецької політики, що також мали вплив на Українську Дивізію.

Нехай ця праця внесе ясність у заслуги українців у боротьбі за справжню демократію та хай буде визнанням хоробрості й порядності її вояків, які свій меч до кінця війни тримали чесно та залишили його незаплямованим.

Осінь 1969 року.

Вольф-Дітріх Гайке

* Українська Дивізія “Галичина”. Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках / за заг. ред. В. Кубійовича. — Тернопіль: Мандрівець, 2012. — 208 с. — С. 11–44.

** Правопис оригіналу збережено. — Ред.

ФОРМУВАННЯ І ВИШКІЛ

На початку 1943 року, після невдач німецьких армій на Східному фронті, німці, забувши свою настанову, що “східна проблема може і буде розв’язана тільки виключно пролиттям німецької крові”, почали залучати до збройної боротьби з большевизмом народи Східної Європи і творити з них окремі військові одиниці у рамках військ СС. Після створення двох латиських і однієї естонської дивізій дійшла черга і до українців Галичини. Ініціатором цієї ідеї був губернатор Галичини д-р Отто Вехтер¹, який за допомогою створення української дивізії хотів активізувати українське питання і прилучити українців до тіснішої співпраці з німцями. Це було в час, коли після німецької катастрофи під Сталінградом в Україну вже ввійшли советські війська. Але саме в невдачах німців на Східному фронті Вехтер вбачав деяку можливість зміни німецької політики щодо України за умови, що українці взяли б участь у збройній боротьбі проти комунізму на німецькому боці. Успіх українців на фронті вимагав би від німців політичних поступок.

Можливо, що план і заходи Вехтера були на межі утопії. Це було й тому, що всі дотогочасні заходи у справі створення української збройної сили натрапляли на рішучий опір майже всіх державних органів німецького райху, які мали вплив на українські справи: міністра закордонних справ Йоахіма фон Ріббентропа, міністра для східних окупованих областей Альфреда Розенберга, райхскомісара України зі своєю відомою політикою застосування сили – Еріха Коха², його близького приятеля міністра Мартіна Бормана та – на початку – райхсфюрера СС Гайнріха Гімлера³, вплив якого на політику Східної Європи починав поступово зростати. Водночас і українці, переважно інтелігенція, переконалися на практиці, як виглядає німецька політика райхскомісара України, і, очевидно, підозріло дивилися на плани Вехтера. Треба додати, що тоді на Волині вже діяла Українська Повстанська Армія (УПА), яка справді уникала сутінок з німецькими військовими з’єднаннями, але відділи якої часто атакували осередки німецької адміністрації й поліції. Успіх або невдача Вехтерівського плану залежали виключно від готовності співпраці обох сторін.

Після підрахунку “за” і “проти” та інших можливостей Вехтер намітив план створення однієї добровольчої української дивізії як ядра, навколо якого мало б пізніше формуватися більше дивізій. Він був переконаний, що його план підтримають деякі українські кола та що десятки тисяч українців зголосяться добровольцями. Розмір з’єднання залежатиме також від кількості вільного німецького кадрового особового складу, який мусить зайняти пости українських старшин і підстаршин, яких бракувало, та від можливостей німців озброїти таке з’єднання. Несприятливий хід подій на фронтах виявив, що треба рахуватися як з браком особового складу, так і зброї.

Врешті, ознайомившись з усіма докладно розробленими даними, Вехтер поїхав зі своїм планом до найвищих німецьких політичних органів, і після довгих переконувальних йому дозволили приступити до формування однієї добровольчої СС-дивізії під назвою “Галичина”⁴.

Проте Гімлер чітко застеріг, що в Дивізії під жодним поглядом не можна навіть думати про незалежність України. Слова “Україна”, “українець”, “український” забороняли вживати в Дивізії під загрозою кари. Вояки Дивізії мають називатися не “українцями”, а “галичанами”.

Попри такі обмеження, Вехтер був задоволений. Його ініціативу підтримав проф. Володимир Кубійович, голова Українського Центрального Комітету – єдиної легальної установи, що обстоювала інтереси українців у Генеральній Губернії і який, водночас з проголошенням 28 квітня 1943 року створення Дивізії “Галичина” губернатором Вехтером, видав заклик до українського громадянства вступати до лав Дивізії (див. додаток ч. 2).

Ще перед створенням Дивізії утворено Військову Управу, що мала займатися справами, пов’язаними з українськими військовими частинами. Військову Управу очолив спокійний і врівноважений полковник Альфред Бізанц⁵, колишній старшина австрійської армії та Української Галицької Армії,

¹ Вехтер Отто (1901–1949) – німецький націонал-соціалістичний діяч із Відня; брав участь у приєднанні Австрії до Німеччини (“Аншлюс”) 1938; губернатор округу Галичина 1942–1944; військовий адміністратор в Італії, згодом у головному управлінні СС в Берліні. Переховувався після війни в монастирі Maria dell’Anima в Римі; помер в Італії 1949 р.

² Кох Еріх (1896–1986) – націонал-соціалістичний політик; г’авляйтер Східної Пруссії з 1928; райхскомісар України 1941–1944; прославився brutальним режимом над українським населенням; заарештований у Західній Німеччині 1949; засуджений судом Польщі до страти 1959; перебував у тюрмі в Польщі.

³ Гімлер Гайнріх (1900–1945) – райхсфюрер СС і шеф німецької поліції; президент поліції в Баварії 1933; шеф політичної поліції району 1935; шеф німецької поліції 1936; міністр внутрішніх справ 1943; головнокомандувач армії резерву 1944; головнокомандувач армії “Райн” і “Вісла” грудень 1944 – березень 1945; покінчив життя самогубством в англійському таборі допитів 23 травня 1945 р.

⁴ Офіційна назва Дивізії від 30 липня 1943 року була: SS-Freiwilligen-Division “Galizien” (СС-добровольча дивізія “Галичина”); 27 червня 1944 року: 14. Freiwilligen-Grenadier-Division (galizische Nr.1) (14 СС-добровольча гренадерська дивізія (галицька ч. 1)); від 27 червня 1944 року: 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (galizische Nr.1) – (auch 1. Division der Ukrainischen National-Armee) (14 гренадерська дивізія військ СС (галицька ч. 1), а також 1-ша Дивізія Української Національної Армії). K.G. Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation. Osnabrück, Der Freiwillige, 1965 (с. 183).

Після битви під Бродами додаток у дужках змінено на (українська ч. 1).

У своїй праці автор вживає назву 1-ша Українська Дивізія – (1. Ukrainische Division).

⁵ Бізанц Альфред (1890–1951) німець родом із Львівщини, активний старшина австро-угорської армії; у 1918–1920 рр. підполковник УГА і Армії УНР. Командант Львівської бригади УГА, один з ініціаторів і головних реалізаторів Чортківської офензиви. Після визвольних змагань займався господарством у своєму невеликому маєтку на Львівщині. У 1940-1941 рр. був референтом українських справ у підвідділі населення і суспільної опіки в управлінні Генеральної Губернії у Кракові, з осені 1941 року – головою такого самого підвідділу в управлінні галицького губернатора у Львові. На цих постах багато допомагав українцям і був дорадником німецьких чинників, зокрема губернатора Вехтера в українських справах. У 1945 році заарештований большевиками у Відні і засланий; останні відомості про нього з початку 1950-х років.

який користувався довір'ям українців. Його помічниками і політичними дорадниками були колишні українські старшини. Теоретично Військова Управа мала також виконувати обов'язки зв'язкової установи між українськими військовими частинами та українським населенням, але на практиці німці перетворили її на звичайний комітет правної опіки й матеріальної допомоги для вояків Дивізії та їхніх родин. Вона не мала майже жодних прав, а обов'язків – дуже багато, її численні пропозиції та поради щодо Дивізії німці не слухали, а якщо і слухали, то не робили з цього жодних висновків. Такий стан був спричинений не нездатністю членів Військової Управи, а одностороннім ставленням до неї німців. Проте від самого початку свого існування Військова Управа, Український Центральний Комітет та Дивізія тісно співпрацювали.

Водночас з проголошенням Дивізії розпочалося вербування до неї через центр поповнення у Львові з окружними пунктами по менших містах.

Труднощі з творенням Української Дивізії виникли від самого початку, бо німці не були до цього відповідно підготовлені. Для добровольців не було відповідного місця для вишколу; також не було кадрового особового складу. Щойно 18 липня 1943 року перша група добровольців виїхала зі Львова на вишкіл. Їх розмістили у вишкільному таборі “Гайделягер” (Пусткові) біля Дембіці (розміщеного між Краковом і Львовом), де німецький особовий склад розташованого там запасного куреня почав з ними рекрутський вишкіл. Але вже на самому початку частину добровольців було сформовано в окремі, так звані “поліційні полки”, нумеровані 4, 5, 6, 7, 8, які пізніше, тільки на безперервні домагання, тривале листування та наполегливі заходи, вдалося включити до Дивізії – деякі лише влітку 1944 року. Серед добровольців, яких не було включено безпосередньо до Дивізії, панувало обурення. Вони не хотіли йти до таких полків, бо зголосилися до Української Дивізії. До того, деякі з тих полків німці хотіли відправити на Західний фронт. Вояки з полків, що перебували на півдні Франції, писали про те, що їх хочуть затримати на Заході, хоч німці запевнили українців, що Дивізія не воюватиме проти західних альянтів, а виступатиме тільки проти большевизму. Тоді в одному полку вибухнула навіть “палатна революція” як протест проти намагання затримати його у Франції. Німці ще раз не дотримали свого слова. Замість об'єднати українців у одному з'єднанні й ввести їх у бій проти большевизму, як це їм було обіцяно, вони розкомплектували добровольців на малі відділи. Суті справи також не змінював факт, що деякі з тих відділів брали участь у боротьбі проти большевицьких партизанів.

Про справжній вишкіл Дивізії можна говорити лише після призначення командиром генерала Фріца Фрайтаґа (SS-Oberführer Fritz Freitag), який прибув до “Гайделягеру” наприкінці 1943 року. Пригляньмося критично ближче до його постаті, бо умови в Дивізії залежали великою мірою від нього.

Генерал Фрайтаґ, колишній старшина німецької охоронної поліції (Schützpolizei), перед тим був командиром полку в єдиній у німецьких збройних силах поліційній дивізії (4. Polizei-Panzergranadier Division). Його фахове знання, доповнене фронтовим досвідом, було трохи вище середнього рівня німецьких офіцерів. На думку командира поліційної дивізії, пізнішого шефа порядкової поліції (Ordnungspolizei), Фрайтаґ добре командував своїм полком⁶.

Фрайтаґ мав хворобливе честолюбство, яке у ставленні до його підлеглих часом набирало жорстоких форм. Він хотів вибитися на верхівку, бажав визнання і заслуг; мав підозру до людей, яка псувала життя не лише його співробітникам, але і йому самому. Фрайтаґові духовні прикмети, особливо психологічний підхід до людей, не виявляли досить гнучкості на те, щоб побороти труднощі в командуванні саме не-німецької дивізії. Він був теоретиком, який хотів командувати бойовою одиницею, сидячи за своїм канцелярським столом. Натомість він мало знав про взаємини у своїй частині. Багато його наказів, що видавав з добрими намірами, неможливо було виконати. У разі їх невиконання Фрайтаґ реагував з рідкісною, притаманною йому, суворістю. Співробітники генерала Фрайтаґа часто звертали йому увагу на такі невідповідні методи командування. При іншому підході багато неприємних справ у Дивізії можна було б згладити або й зовсім уникнути.

Загалом Фрайтаґ був пильною і послідовною людиною, яка володіла веденням воєнної тактики та вміла його застосувати на практиці. Генерал видавав накази й розпорядження зі спокоєм. Він волів працювати за власною схемою; все, що він вивчив і вважав правильним, безоглядно провадив у життя. Часто, із властивою йому засліпленістю, він намагався прищепити всім націонал-соціалістичні ідеї. Все, що Фрайтаґ вважав бажаним для Української Дивізії, він провадив у життя енергійно і послідовно, на жаль, без жодного відчуття, а тупо за теоретично вивченими правилами; однак йому

⁶ Згідно з наказом про творення Дивізії від 20 липня 1943 року, “Aufstellung der SS-Freiw. Division ‘Galizien’, Juli 30, 1943, Geheime Kommandosache”, Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei), National Archives, Washington, D. C., T-175-108-2631292-3, підписаним начальником головного управління СС Гансом Юттнером (SS-Obergruppenführer und General der Waffen SS Hans Jüttner), відповідальним за формування Дивізії був генерал-майор військ СС Шімана (SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen SS Schimana).

Шімана перебував на цьому посту до 19 листопада 1943 року. Від 20 жовтня 1943 року до кінця існування Дивізії її командиром був СС-оберфюрер Фріц Фрайтаґ (SS-Oberführer Fritz Freitag), якого 20 квітня 1944 року підвищено до рангу СС-бригаденфюрера і генерал-майора військ СС (SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen SS). K. G. Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (с. 193).

належить визнання за беззастережну вимогу чесноти й гідної поведінки від старшинських кадрів. Він часто радикально їх карав за будь-які порушення. За найменшу провину він ставив під військовий суд кожного, навіть свого найближчого співробітника, наприклад, свого ад'ютанта, з яким був у добрих стосунках. У таких випадках він ставився до німців суворіше, ніж до українців. На жаль, причину до таких радикальних заходів давав йому часто поганий старшинський склад Дивізії. Такі обставини збільшували до хворобливих розмірів його підозру до людей. Він не довіряв нікому, хто з ним працював, а найбільше не довіряв своїм найближчим співробітникам. До яких великих розмірів це недовір'я доходило, може проілюструвати такий випадок. Одного разу начальник відділу Іа налякнув Фрайтаґові, що його ставлення до Дивізії неправильне. Після цієї розмови Фрайтаґ кілька днів лежав хворий і проголосив свою відставку з поста командира Дивізії. Тільки завдяки наполяганням його співробітників він врешті змінив своє рішення. Якщо хтось з будь-яких причин потрапляв до Фрайтаґа у неласку, той не мав багато надії на реабілітацію свого становища. Часта зміна лікарів Дивізії може послугувати найвдалішим для цього прикладом. Фрайтаґ не забував про Дивізію ні вдень, ні вночі. У власному інтересі він хотів досягти з нею якнайкращих результатів. Але для цього бракувало йому великодушності, розмаху та хисту. Він назавжди залишився дріб'язковим, хоч пильним, недовірливим бюрократом, який ускладнював життя собі й усім навколо себе. Фрайтаґ багато говорив про політичне значення Дивізії, але на практиці не зробив з цього потенціалу Дивізії жодних висновків. Він не міг зрозуміти української психології, а хотів втиснути її в рамки “пруського духу”. Це була найважливіша причина, чому в Дивізії не налагодилися приязні стосунки ані між ним і українцями, ані між ним і його найближчими німецькими співробітниками. Крім своєї важкої вдачі, у Фрайтаґа до того ж ще було хворе серце. Можливо, що цим можна пояснити часті зміни його настрою.

Фрайтаґа поважали за його військові знання, особливу пильність, добру волю. Проте як людину його не сприйняло ні українське, ні німецьке вояцтво Дивізії. Це була справді велика трагедія для Дивізії, що саме таку людину призначили її командиром. Фрайтаґові одначе треба визнати те, що він із Дивізії створив боездатну одиницю, яка виконала всі покладені на неї завдання. Бездоганна поведінка українських і німецьких старшинських кадрів Дивізії була збережена, що також було заслугою Фрайтаґа. Найкраще підтвердить характеристику Фрайтаґа його смерть. Саме після капітуляції німецьких армій, незважаючи на свої обов'язки перед Дивізією, дружиною й дітьми, Фрайтаґ наклав на себе руки. З капітуляцією німецької армії ще не були закінчені його обов'язки як командира Української Дивізії, що саме у тій ситуації потребувала керівництва сильної особистості.

Під час довгих розмов губернатор Отто Вехтер (SS-Gruppenführer Otto Wächter) намагався пояснити Фрайтаґові особливе положення Дивізії, зокрема її політичне значення. Основною передумовою для далекосяжних планів на майбутнє були бойові успіхи Дивізії, бо що більші вони були б, то більше політичних вимог могли б ставити українці німцям. Коли взяти до уваги цю мету Дивізії, тоді стає зрозуміло, скільки відчуття, розуміння і далекоглядності потрібно було при формуванні Дивізії, а ще більше при виборі для неї фронтового відтинку. Враховуючи такі далекосяжні плани, наскільки важчі завдання мала Українська Дивізія, ніж будь-яка звичайна німецька дивізія. Цю намічену мету можна було б досягнути лише тоді, коли всі відповідальні кола усвідомлювали б такі важливі завдання Дивізії. Губернатор Вехтер докладно й невтомно звертав увагу на це вирішальне завдання Дивізії на нарадах чи то у Львові, чи у вишкільному таборі в Дембіці. Полковник Альфред Бізанц (Alfred Bisanz) приєднався до цієї акції із притаманним йому запалом. У такому самому напрямі працював сотник Дмитро Паліїв.

Сотник Паліїв, колишній старшина Легіону Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії, журналіст, політик, посол до Польського союму в 1928–1930 роках, був відряджений головою Українського Центрального Комітету професором Володимиром Кубійовичем та Військовою Управою як політичний дорадник командира Дивізії. У штабі Дивізії Паліїв обіймав офіційну посаду в її VI відділі зі спеціальним завданням – реферувати справи українських старшин. Одночасно він виконував обов'язки неофіційного зв'язкового між Дивізією, Українським Центральним Комітетом і Військовою Управою. Проте він передусім обстоював інтереси українців перед Фрайтаґом. Зважаючи на вдачу Фрайтаґа, Паліїв виконував своє нелегке завдання майстерно і тактовно. Він завзято віддавався реалізації українських вимог Дивізії, особливо її справам персональної політики; тому він часто мав суперечки із Фрайтаґом. Українці в Дивізії багато чим завдячують сотникові Паліїву.

З другого боку, доля Дивізії залежала від тих німецьких військових і політичних кіл, для яких Українська Дивізія була такою ж звичайною бойовою одиницею, як перша-ліпша німецька дивізія. Вони не брали до уваги її великого політичного значення, а якщо навіть і брали, то нічого не робили в цьому напрямі. Тільки цим можна пояснити, що інспекції⁷ відправляли до Дивізії не зовсім відповідний старшинський і підстаршинський персонал. Здебільшого, інспекції присилали до Дивізії таких старшин і підстаршин, яких інші частини позбувалися як непридатних. Інспекції вважали їх задовільними для Української Дивізії, хоч, загалом, для такої дивізії вони зовсім не підходили. Інспекції цікавилися лише кількістю, а не якістю відряджених до Дивізії людей. Найбільшою шкоди заподіяла інспекція

⁷ Інспекція – спеціальний орган у німецьких збройних силах, створений для нагляду і контролю над кадрами окремих родів військ.

піхоти, яка призначила до Дивізії не тільки недостатню кількість основного особового складу, але й найгіршої якості. Зате треба відзначити добру волю інспекції артилерії. Велика похибка в підборі німецького основного особового складу негативно відбивалася впродовж усього існування Дивізії. Багато німецьких старшин і підстаршин не розуміли психіки українця, і тому поміж німцями й українцями постала глибока прірва, якої ніколи не вдалося подолати, понад те, що командир Дивізії також не був компетентний у цьому питанні. Треба визнати, що з українського боку Військова Управа вживала можливих заходів, щоб до Дивізії прилучити якнайкращих людей. У великій мірі вона мала успіх, навіть якщо деякі прошарки, особливо із заможнішої верстви, треба було довго й часто надаремно переконувати про потребу зголошення до Дивізії⁸. Увесь час блючим залишалося питання надання лікарської допомоги. По-перше, лікарів-українців в Галичині було мало, по-друге, вони намагалися уникнути військової служби, воліючи залишатися на приватній практиці.

Вважаю за потрібне описати стан Дивізії в листопаді 1943 року, тобто на початку її формування й вишколу. В той час Дивізія налічувала близько шести тисяч добровольців. Нові рекрути постійно прибували. У розпорядження Дивізії без розбору перейшов особовий склад ліквідованого німецького запасного куреня в "Гайделягері" ("Heidelager"), який вишколював перших добровольців. На жаль, багато з тих німців треба було позбутися через непридатність.

Українські вояки – переважно добровольці – походили з Галичини, рідко траплялися з інших українських земель. Більшість з них це був сирий людський матеріал, майже без жодної військової підготовки, лиш зрідка з військовими здібностями. Все ж таки всі виявляли бажання стати вояками. Їхній вік коливався між 16 і 70 роками, у 90 % від 18 до 30 років.

Більшість українських старшин служила в колишній австро-угорській (цісарсько-королівській) армії, а згодом в Українській Галицькій Армії; менше – в російській царській армії, пізніше в Армії Української Народної Республіки. Тільки деякі прослужили в польській, а ще менше – в советській арміях. Старшини з польської і советської армій були молоді, енергійні, вишколені у веденні новітньої війни. Однак їх було дуже мало. Загалом старшини колишньої австрійської армії, через свій вік (переважно 45–55 років) і фізичну "підтопаність", не підходили до фронтової війни у своїх колишніх званнях (здебільшого поручник-сотник). Серед них були й такі, які під час Першої світової війни досягли значних успіхів, вони були нагороджені високими відзнаками за хоробрість. А траплялися й такі, які не досягли успіхів у цивільному житті і сподівалися знайти в Дивізії безтурботний притулок. Багато з цих останніх оцінювали себе дуже високо, хоч від часу Першої світової війни сталися великі зміни саме у воєнній царині. Чимало з них із великими труднощами, часом безуспішно, намагалися пристосуватися до нових обставин. Проте – це треба ще раз підкреслити, – що серед старшин панувало захоплення; у деяких проявлявся сильний нахил до дискусій, а менше – до планової інтенсивної праці; у деякого було надто мало почуття обов'язку та відповідальності за своїх підлеглих.

Така критична оцінка старших віком старшин може виглядати дуже різко, однак треба взяти до уваги особливі труднощі при формуванні Дивізії. Підставою для цієї оцінки також взято суворі німецькі військові вимоги. Треба зазначити, що український старшина загалом відставав від свого німецького колеги у казарменій та муштровій службі як поставою, так і точністю. Український старшина неохоче служить у казармах, а його якості проявляються тільки в польовій службі та на полі бою. Тому його не можна оцінювати лише на основі його постави й поведінки під час вишколу, бо, згідно з пруськими вимогами дисципліни, можна дуже легко дати людині таку службу характеристику, на яку вона зовсім не заслуговує. Українці дуже вразливі, коли з ними поводяться несправедливо. Між українськими старшинами ми також зустрічали яскраві приклади залізної дисципліни і службової пильності. До прикладу, можна згадати майора Євгена Побігушого, контрактового старшину польської армії, який саме в перших тижнях організації Дивізії поклав для неї великі заслуги. Таку оцінку українських старшин з часів Першої світової війни й українських армій 1917–1920 років не треба представляти як загальний образ українського старшини. Треба згадати, що не всі найкращі зголосилися до Дивізії; деякого німецьке управління затримало на їхніх цивільних посадах, а деякі знехтували участю у Дивізії з політичних чи інших мотивів.

⁸ 3 червня 1943 р. начальник головного управління СС (SS-Hauptamt) повідомив, що до леґіону "Галичина" зголосилося приблизно 80 000, із них близько 50 000 прийнято, а близько 13 тисяч пройшло мобілізацію. Згідно з наказом райхсфюрера СС від 5 липня 1943 р., до 15 липня мали бути призвані на військову службу: 300 старшин і 48 лікарів на курси до району, 1 300 підстаршин і 800 абітурієнтів на підстаршинське навчання, 2 000 стрільців до охоронного батальйону в "Гайделягері", який згодом мав бути переформований у 1-й галицький СС-добровольчий гренадерський полк (1. Galizischen SS-Freiwilligen-Grenadier-Regiment). Крім того, в липні мали бути призвані ще 12 000, з яких будуть сформовані галицькі добровольчі полки чч. 4-8. Проте на практиці виглядало інакше. Згідно зі звітами, на 31 грудня 1943 р. в Дивізії було: старшин – 256, підстаршин – 449, стрільців – 11 929, разом 12 634; на 30 червня 1944 р.: старшин – 346, підстаршин – 1131, стрільців – 13 822, разом 15 299; на 20 вересня 1944 р.: старшин – 261, підстаршин – 673, стрільців – 11 967, разом 12 901. Згідно з уставом, склад Дивізії мав бути такий: старшин – 480, підстаршин – 2 587, стрільців – 11 682 (серед них допоміжних (Hilfswillige) – 1 854); разом 14 689. З наведених вище даних бачимо, що Дивізія завжди мала забагато стрільців, зате старшин, та, головне, підстаршин було дуже мало. K. G. Kliemann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (с. 194, 519).

У протоколі Військової Управи (том II, ст. 6-7) гавпштурмфюрер Шульце, німецький шеф уряду поповнень у Львові, подав такі дані: "На зазив до Дивізії зголосилося 80 000, до асентерунку було признаних 53 000, до асентерунку стануло 42 000, асентеровано 27 000, реклямованих 1400, дістали покликання 25 600, покликано – 19 047, дійсно явилось 13 245, з вишкільних таборів, як хворих, звільнено 1 487, на вишкільні знаходиться 11 578, між 1 і 13. XI. ц. р. покликується 6 150".

"Під сучасну пору в "Гайделягері" є 3 208, з них 1 139 абітурієнтів. Стан галицького СС-добровольчого полку 4 є 1 264, 5-го полку – 1 372, 6-го полку – 1 293, 7-го полку – 1 671, 8-го полку – 1 573. Стан галицького запасного батальйону є 425".

Українських підстаршинських кадрів у Дивізії майже не було. Кілька з них, які служили в польській чи советській арміях, мали найсучасніший вишкіл, а більшість (колишні підстаршини з 1914–1920 років) була не придатна до фронтової служби через свій уже немолодий вік. Зате їх можна було направити у відділ постачання. Загалом їхня характеристика була подібна до описаної вище характеристики старшинських кадрів. Таким чином, весь підстаршинський корпус для бойового з'єднання треба було щойно створити.

Про узагальнений образ українського вояцтва можна сказати так: українець сприймає все ідеалістично. Таке ідеалістичне ставлення обмежується головню до його практичного життя. Він бачить не так реалістичну дійсність, яка перед ним, а вимальовує у своїй уяві таку, яку він волів би мати. Він часто на такій уявній дійсності ґрунтує свої постанови і дії. Суто індивідуалістичний характер українця – на противагу росіянинові – скеровує його орієнтацію на Захід. Індивідуалізм яскраво простежується у його ставленні до суспільного ладу. Він відкидає спільне життя, яке вимагає суворої дисципліни та беззастережного послуху. Тим можна пояснити, чому українці негативно ставилися до творення свого сильного війська зміцненням давніх військових традицій. В українців почуття переважає над розумом. Не розум, але почування, які випливають з глибини душі, характеризують лейтмотив його буття. Ця характеристична риса притаманна майже всім слов'янам. З-поміж слов'ян українець здатний запалитися, щоб знову після перших невдач збайдужіти і зневіритися. Він здатний як на палку любов, так само і на безмежну, тільки почуттям керовану, ненависть.

Перевага почувань і велика роль любові пов'язані з глибокою релігійністю українця. Водночас основні духовне й матеріальне життя всієї нації тісно пов'язане з матір'ю-землею. Вона є фундаментом, на якому українець формує свій світогляд. Українець врівноважений і привітний. Він розсудливий і скромний. На себе дивиться з гумором та іронією. Такими рисами вдачі українець часто намагається оминати життєві труднощі. Він неохоче розповідає комусь про неприємні справи й неохоче відмовляє комусь у будь-якому проханні. У таких випадках він іншого потішає або дає йому поради, або вдається до таких методів, які ми, німці, називаємо брехнею, але для українця вона такою не вважається. До прикладу, вояк неохоче оголошує, що міст висаджено у повітря, бо він знає, що це неприємна звістка. У нього виробилася схильність до “ходіння манівцями”, що, безперечно, спричинила столітня неволя, у якій лише такими засобами можна було чогось досягти. Українець дивиться на життя з естетичного і почуттєвого погляду. Завдяки м'яким кліматичним умовам, що уможливають відносно легкий обробіток землі, у нього витворився певний рід звички, що, однак, далеко стоїть від лінивства. З другого боку, невтішне історичне минуле, – та й нещасливий сучасний стан, – зробили його недовірливим і замкненим у собі. Він веселий, привітний, традиційно гостинний, але не легко приступний. З ним нелегко швидко налагодити приятельські стосунки. В особистій справі він більш стриманий ніж наполегливий.

Такі головні риси вдачі українця відомі тим, хто тісно з ним співпрацював. Для більшості німців риси українців були невідомі; для них українці були такими самими людьми, як і німці. А якщо виникали непорозуміння, спричинені відмінностями психіки, тоді німці, замість шукати недоліки у собі, приписували їх українцям. Такі непорозуміння, викликані неправильним розумінням або незнанням психології інших людей, проходять червоною ниткою крізь усі наступні розділи цієї книги.

Чимало української молоді, яка опинилася у Дивізії, зовсім не була підготовленою до суворого дисциплінованого життя. Не маючи особливої схильності до військового життя, вона насилу входила у роль вояка, що могло відбуватися поступово, крок за кроком. Українці потребували великого розуміння, вибачливого підходу та лагідного слова від своїх німецьких інструкторів, яким вони довіряли. З таких причин, на початку Дивізія нагадувала зігнаний до купи натовп, а не дисципліновану військову одиницю. Хто знав обставини, то цьому явищу не дивувався – для Дивізії потрібен був час.

Харчування було ще однією проблемою для Дивізії. Українці за звичкою багато їли, особливо м'ясних страв. Тому їм зникати до поживних, але малих військових порцій доводилося дуже важко. Ще один клопіт додавала звичка українців носити штани на поясі, замість на шлейках. Шлейок, які отримали українці, вони не носили, бо не звикли до них. Для підперізування вони використовували реміні від крісів і вуздечок, які крали. Цю звичку вигадливий Паліїв пояснив ось як: українці звикли до відчуття ситості у своєму шлунку. Вони тому підперізуються, бо при порожньому шлунку можуть стягати свій живіт на одну чи дві дірки більше. У такий спосіб вони затримують відчуття ситості і контролюють почуття голоду. А оскільки німецькі військові порції малі, то вони мусять підперізуватися. Очевидно, німцям з їхньою типовою звичкою до організаційного порядку, годі було зрозуміти таку логіку. Серед вояцтва панував добрий настрій і дух товаришкості. Хоч шафи і шухляди не замикали на ключ, майже не траплялося крадіжок у товаришів.

Німецький персонал Дивізії походив з поліції; його відряджено з єдиної в німецьких збройних силах поліційної дивізії. З вермахту прибув лише начальник відділу Ia (відділ операцій) Дивізії, автор цієї праці. В його обов'язки входило: допомога командирові Дивізії під час організації, вишколі та тактичному командуванні. Він служив в артилерії, у 1943 році закінчив академію Генерального штабу і був призначений у штаб сухопутних військ. До Дембіці прибув 10 січня 1944 року.

За деякими винятками німецькі старшини й підстаршини ані за віком, ані за досвідом не підходили

до чужонаціональної Дивізії. Через надто молодий вік, брак життєвого досвіду і незнання людської вдачі вони не могли впоратися з важким завданням керування людьми. Ліпші з них ще могли провадити фахове навчання, але не вміли налагодити взаємин і через те не заслужили собі довіру українців. Деякі з них, і то, на жаль, переважно старші, прибули до Дивізії з наперед виробленим негативним ставленням як до українців, так і до Дивізії, яка, на нещастя, ще й називалася “галицька”. До того ж, молодий німецький основний склад, хоча і пройшов коротке, суто ремісниче, вояцьке навчання, однак ще не був вихований у вояцькому дусі. Багато з них були зарозумілі, що частково спричинили їхні успіхи на фронті. Зате бракувало добре вихованих, вимуштрованих, вивірених німецьких старшин і підстаршин. Деякі з них мали надто багато сумнівів, а деякі жодних. Часто-густо спостерігався сильний потяг до пиятики. Очевидно, між німцями були добрі старшини і підстаршини, які із запалом і самопожертвою віддавалися своїй праці. Завдяки своїй вдачі та знанням, вони досягали чималих успіхів, хоч які важкі не були їхні завдання. Однак таких було небагато.

До частих непорозумінь між українцями і німцями провокував III відділ (військово-польовий суд) штабу Дивізії¹⁰. Начальником цього відділу мала бути людина, яка ліпше обстоювала б інтереси і права свого відділу перед Фрайтагом. Справді, цей відділ полегшив чимало суворих розпоряджень командира Дивізії, але треба йому закинути, що він не на всі судові процеси брав українців засідателями, хоча цього постійно вимагав Фрайтаг.

Склад керівного посту відділу V (автотранспорт і механічні сотні) не був вдало підібраний від початку до кінця існування Дивізії. Начальником цього відділу мав би бути енергійний старшина, справжній фахівець. Насамперед він мав би виявляти розуміння для українців, які мали “свою уяву” про автомобіль, цікавилися технікою і мали здібності до вивчення її.

Відділ VI, духовної опіки над вояцтвом Дивізії, не завжди розумів суті українських проблем. З допомогою кількох українців він дуже ретельно працював, але йому на перешкоді стояв командир Дивізії. Фрайтаг використовував цей відділ для того, щоб у циркулярах повчально вказувати українцям на їхні слабкості та провини. Фінансово цей відділ був добре забезпечений, частково тому, що чимало фондів надходило з українських джерел, а Військова Управа свою допомогу для вояків спрямовувала переважно через нього.

Ще одним недоліком було те, що командир Дивізії не усунув командира польово-запасного куреня Кляйнова (Kleinow). Фрайтаг затримав його тому, що Кляйнов був здібним організатором і засновував різні навчальні курси. Постійні скарги, що приходили на нього до штабу Дивізії, Фрайтаг не брав до уваги.

Як виглядали молоді українські кандидати на старшин і підстаршин? Про них ми вже згадували мимохідь. До Дивізії прибула молода інтелігенція з міст і сіл. Уже на початку формування Дивізії близько 1500 вояків було кваліфіковано у кандидати на старшин або підстаршин на основі їхньої освіти та фізичної вправності. Проте з цим “найціннішим майном” українців треба було обережно обходитися. Саме число ще не вирішувало питання старшинських і підстаршинських кадрів Дивізії, бо на підготовку старшин для ведення чоти потрібно близько одного року, а тим часом Дивізію, напевно, буде введено у бойові дії. Навіть якщо частина з них повернулася зі шкіл перед фронтовими боями Дивізії, вони не матимуть практичного фронтового досвіду. До того ж, відкомандирування цього інтелігентного і провідного елемента до старшинських і підстаршинських шкіл відбувалося в критичний момент формування Дивізії й тому її дуже ослабило. В Дивізії дуже відчувався брак досвідчених інструкторів. Тому не дивно, що більшість командирів не ставилася прихильно до від’їзду кандидатів у школи. Натомість годі виправдати деяких командирів, які відправляли гірших вояків до шкіл, а вправніших залишали у своїх частинах.

У поточних звітах до Берліна йшлося, що цю проблему можна розв’язати, призначивши до Дивізії більшу кількість досвідчених німецьких старшин і підстаршин. Пропонувалося також, щоб ті німецькі старшини й підстаршини виконували службу в Дивізії тимчасово, тільки впродовж її формування та вишколу.

Коли українські старшини й підстаршини повернуться зі шкіл, німців можна буде перевести до інших частин. Але всі ці прохання не мали успіху. Щоправда, ці відмови були спричинені загальним браком німецьких старшин і підстаршин, які гинули на всіх фронтах, але з таким станом треба

⁹ У червні 1943 р. райхсфюрер СС (Гімлер) заборонив вживати в Дивізії назву “українська” і наказав називати її “галицькою” (“Galizisch”), а добровольців – “галичанами” (“Galizianer”). Проти того виступив губернатор дистрикту Галичина в Генеральній Губернії (Вехтер), вказуючи передусім на факт, що Галичина – це державно-територіальне й провінційне поняття, а не національне. Гімлер відкинув той та всі інші протести, мотивуючи своє рішення ставленням України до Німеччини у 1918-1919 рр. К. G. Kletmann. Die Waffen SS; eine Dokumentation (с. 194). У наказі Гімлера від 14 липня 1943 р. до всіх начальників штабів йшлося: “При згадці про галицьку дивізію я забороняю коли-будь говорити про українську дивізію чи українську національність”. Heinz Höhne. Der Orden unter dem Totenkopf. “Der Spiegel”, Hamburg, 1967, No. 7 (с. 64).

¹⁰ Штаб Української Дивізії складався з таких відділів:

Відділ I(a) – тактичні завдання, воєнні дії, персональні справи старшин; I(b) – постачання амуніції, зброї, спорядження, транспорту; I(c) – контррозвідка, переслухування полонених, політичний контроль, цензура листів; II(a) і II(b) – картотека старшин, підстаршин і стрільців; III – польовий суд для політичних і кримінальних справ вояків; IV(a) – обмундирування, харчі; IV(b) – санітарний; IV(c) – ветеринарний; IV(z) – зуболікувальний; V – автомашини і механічні сотні; VI – духовна опіка: релігійні справи, преса, театр, радіо тощо.

Командирів Дивізії були ще безпосередньо підпорядковані дивізійна штабова квартира, польова жандармерія і польовий шпиталь. Е. С. Штаб 1-ї Української Дивізії. “Вісті” Братства кол. вояків 1-ої УД УНА, ч. 1-2 (39-40), січень-лютий 1954, Мюнхен (ст. 22). Ю. Тис-Крохмалюк. Організація 1 УД УНА. “Вісті Комбатанта”, ч. 3(11), Нью-Йорк, 1963 (с. 15–19).

було рахуватися ще перед згодою на формування Дивізії. Такі обставини створювали напружену атмосферу, що призводило до таких закидів, як: “брак доброї волі”, “брак хотіння” тощо. Лише час від часу прибували поодинокі німецькі старшини або підстаршини, але, на жаль, більшість з них не відповідали вимогам Дивізії. Брак фахового знання, погані риси вдачі, схильність до пиятики – це були доволі часті явища серед дуже молодих і недосвідчених німецьких старшин і підстаршин.

Тим часом в інтересах Дивізії треба було відправляти до старшинських і підстаршинських шкіл якнайбільше українців. Негайно було відряджено до шкіл близько 600 кандидатів на старшин і 200 на підстаршин. Крім того, близько 100 підстаршин перебувало на короткотривалих курсах у Дивізії. Та й це нелегко вдавалося, бо спершу треба було побороти ставлення командира Дивізії, який вважав, що кандидат перед відкомандируванням до школи мусить спершу випробувати себе на фронті.

Одначе найбільшою трудністю було одержання достатнього числа якісного німецького основного особового складу, який мав творити так званий “німецький кістяк” (“Korsettstange”) Дивізії. Треба було також виявити багато вміння при заміщенні командних постів Дивізії, щоб зберегти відповідну пропорцію між німцями та українцями. Спершу німецькі політичні кола планували зайняти німцями тільки штаб Дивізії, але зі згаданих вище причин, переважно через брак відповідно вишколених українських старшин, ці рамки довелося розширити. На жаль, було обмаль українських старшин, яких після деякого тактичного навчання можна було призначити командирами частин¹¹. Але й до цих, що були, Фрайтаґ мав таке велике упередження, що годі було сподіватися, щоб він їх призначив на пости командирів. Він їх призначав на нижчі пости. Деякі з них відмовлялися від служби в Дивізії, мовляв, вони зголосилися до Дивізії як командири куренів, і на такі пости вони повинні бути призначені. У разі потреби, на початку мали їм призначити по одному доброму німецькому старшині помічником. Очевидна річ, Фрайтаґ мав би право тих з них, які виявилися непридатними, звільнити зі служби через відсутність кваліфікації або притягнути до відповідальності за очевидні порушення порядку. Однак Фрайтаґ мав інший погляд на цю справу. Від самого початку він хотів мати в Дивізії добре вишколених у найсучаснішій військовій науці досвідчених командирів, і тому вирішив призначити на пости командирів німецьких старшин. Усе ж такі і тоді Фрайтаґ мав призначити до штабу Дивізії і до командирів окремих частин українських старшин на навчання. У цьому напрямку вживали постійних заходів, проте Фрайтаґ не брав їх до уваги до завершення існування Дивізії. Це на ній негативно відбилось, бо не було добре вишколених українців, які були б ознайомлені з усіма питаннями командування Дивізії. Це виявилось особливо після капітуляції, коли німецькі офіцери залишили Дивізію або їхні союзники відокремили від українців. А якщо йшлося про планування на майбутнє, коли Дивізія мала б стати ядром української національної армії, то до підготовки нових старшинських кадрів треба було застосовувати всі засоби. Цим важливим завданням Фрайтаґ зовсім знехтував, трактуючи Дивізію лише як бойову одиницю, хоч на це йому неодноразово звертали увагу.

Фрайтаґ хотів залучити до Дивізії якнайбільше німців. Він планував замінити німцями не тільки командні пости всіх сотень, але й також велику частину чот і роїв. Його найближчі співробітники, особливо Паліїв, чинили опір такій політиці, бо Дивізія повинна мати український характер. Але хто знав про великі труднощі при формуванні Дивізії, той частково розумів, чому Фрайтаґ зробив на ставку “певності”, понад те, що Дивізія мала незабаром бути введена в бої. Але ж неперебірливі методи Фрайтаґа принижували українців. Він повинен був втілювати свій план у життя лише поступово, тим паче, коли виявилось, що німецькі старшини і підстаршини не тільки не підходили до чужонаціональної дивізії, але й завдавали їй шкоди. Вже навесні 1944 року деяких німців треба було усунути через їхню цілковиту непридатність, зокрема, систематичну пиятику.

Питання особового складу Дивізії залишалось невирішеним упродовж усього її існування. Персональна політика викликала постійні непорозуміння. Це був основний недолік Дивізії. Навіть тепер важко мені вирішити, який погляд у цій ситуації був правильний. Українці слушно вимагали заміщення командних постів в Українській Дивізії з українським вояцтвом українськими старшинами, але й Фрайтаґ мав рацію, якщо брати до уваги його завдання – створити за короткий термін боєздатну дивізію. Мабуть, чи не найліпшою розв’язкою було б вирішення цього питання найвищими німецькими колами. Вони повинні були вирішити, наскільки Дивізія мала би бути підпорядкована німцям. Не треба було залишати у цій справі вільної руки Фрайтаґові, тим паче, що при утворенні Дивізії була домовленість про призначення німців тільки до штабу Дивізії. У такому разі Фрайтаґові залишилося б або ухвалити чинну постанову, або відмовитися від командування чужонаціонального дивізією.

Командною мовою була німецька. Більшість старшин, переважно старших віком, як і підстаршин, достатньо володіли німецькою мовою. Зате загал вояцтва її не знав. Під час навчання, крім звичайних вправ, вояки мусили чимало докладати зусиль і витратити часу на вивчення німецької командної мови. Великі труднощі виникали у службі зв’язку, заміщеній переважно українцями, які повинні були вільно говорити німецькою. Найважливішим вирішенням було б прийняти українську мову за командну мову в Дивізії. Німці, старшини й підстаршини, від яких вимагалось вищого рівня інтелігентності, могли легше вивчити

¹¹ Під час боїв під Бродами у Дивізії було лише два вищі бойові командири-українці: майор Микола Палієнко – командир дивізіону важкої артилерії та сотник Михайло Бриґідер – командир 1-го куреня 29-го полку. Палієнко загинув під Бродами, а Бриґідера згодом було відправлено з Дивізії.

українську командну мову, ніж загал українського вояцтва – німецьку. Таку вимогу мали б диктувати українські реалії ще перед створенням Дивізії і без такої передумови не дати своєї згоди¹². Серед усіх цих з'ясованих вище труднощів формування й бойове навчання Дивізії могло проходити лише поступово, крок за кроком. Про певну плановість не могло бути й мови.

Дивізія розташувалася у військовому вишкільному таборі “Гайделягер”, який, до речі, перебував у стані розбудови. В ньому також розміщалися інші частини, так що місця для Української Дивізії залишалося небагато. Приміщення Дивізії були розкидані, часто навіть поодинокі її частини, наприклад гарматний полк, не мали суцільного замкненого простору. В таборі були дерев'яні бараки з примітивним і недостатнім облаштуванням. Тому передумов для засвоєння вояцької дисципліни й порядку зовсім не було. Гаражів для автомобілів та обладнання було обмаль, і більшість з них була вже зайнята. Треба було споруджувати автопарки і склади, для яких потрібна була численна варта. Обмундирування та озброєння регулярно не приходили, і це також затримувало навчання. Бракувало дрібнокаліберної ручної зброї та обладнання для навчання. Зате цілком достатньо прибувало інших, малопотрібних речей. Причиною цього можна вважати недокладне опрацювання підготовчих планів.

Через брак придатних до вишколу старшин, підстаршин і зброї неможливо було приступати до формування кадрів окремих частин і підрозділів Дивізії. Треба було організувати численні вишкільні сотні, в яких було б об'єднано окремих фахівців, наприклад, навчальну сотню піхотних гармат, навчальну винищувально-протитанкову сотню, навчальний ескадрон кавалерії, навчальну автотранспортну сотню і т. ін. Під керівництвом досвідчених інструкторів у цих сотнях готувався кадровий склад усіх частин Дивізії. Така метода добре себе виправдала. Крім того, всіх інших фахівців, таких, як кухарі, кравці, шевці, римарі тощо, залучали до спеціальних навчальних сотень.

Значну увагу приділяли вишколу підстаршин. Незалежно до відкомандирування вояків до підстаршинських шкіл поза Дивізією, в самій Дивізії були організовані курси для підстаршин різних родів військ. На них вони проходили спершу основний вишкіл, пізніше їх відправляли на вищі курси. Решта вояцтва проходила під керівництвом персоналу, який залишався, піхотинське бойове навчання – наскільки це дозволяло обмундирування, озброєння та інструктори. Крім того, треба було виконувати службу охорони та потрібні роботи в таборі. Де можливо, проводили спеціальне навчання з обслуговування бойового обладнання. Велику частину рекрутів окремих родів військ відряджали до запасних частин вермахту, в яких вони проходили рекрутський вишкіл та навчання володіння зброєю. Згідно зі звітами, українські рекрути всюди добре себе проявляли, а в деяких випадках мали ліпші досягнення, ніж німці. До Дивізії надійшла спеціальна похвала від командира запасного дивізіону легкої артилерії в Рендсбургу (Rendsburg), де українська батарея здобула перше місце у швидкості обслуги та влучності стрільня. Через брак інструкторів треба було всі три піхотинські полки (Grenadier-Regiment) та фюзилерський курінь об'єднати в один полк, яким на початку ретельно й енергійно командував майор Євген Побігущий. Так минули перші чотири місяці бойового навчання.

Українські старшини продовжували теоретичну підготовку в усіх ділянках воєнного командування під керівництвом найкращих у Дивізії німецьких старшин. Тут виявилось, що навіть деякі досвідчені німецькі офіцери могли дечого повчитися в українських старшин. Українці перевершували німців у використанні околиці, маскуванні, швидкому вкопуванні, спорудженні тимчасових застав, закладанні мін тощо. Шкода, що ми, німці, раніше не використали таких здібностей українців.

Великим недоліком вишкільного табору “Гайделягер” було те, що його відкрили і розташували недалеко від Галичини. Щонеділі до табору рухалася справжня “мандрівка народів”. Це були друзі й рідні, які приїжджали відвідувати добровольців. Вони привозили з собою неймовірну кількість харчів і горілки. Приймання і частування набирали небаченого розмаху. Пізніша заборона цивільним особам приїзду до табору мало що допомогла, бо вояки зустрічали відвідувачів на станції в Дембіці або у сусідніх лісах. Перебуваючи у такій “родинній атмосфері” недалеко від рідних земель, українці не розуміли важливості їхніх завдань. А до гарту вояцького життя треба було найсерйознішого підходу. Близькість до рідної сторони також сприяла дезертирству. Тому командування Дивізії заздалегідь вжило заходів, щоб перевести Дивізію до Німеччини, де у закритому таборі були б ліпші приміщення та сприятливіші умови для навчання. Реалізація перенесення зволікалася через брак вільного табору в Німеччині.

Легкий доступ до табору “Гайделягер” сприяв також діяльності Української Повстанської Армії, яка неприхильно ставилася до Дивізії через німецьку політику в Україні. Щоправда, до відкритої сутички не дійшло, але УПА різними засобами поширювала пропаганду проти Дивізії. Вона намагалася спинити зголошування нових добровольців, а вже призваних вояків хотіла перетягнути до своїх лав. Для своїх цілей УПА не відмовлялася і від методів тиску. З часом ставлення УПА до Дивізії трохи змінилося, але переважно залишилося без значних змін.

Допомога родинам призваних до Дивізії вояків також була незадовільною. Через це до Дивізії надходило чимало скарг, і вона робила все, що могла, щоб змінити цей стан. Більшість вояків Дивізії походила з біднішої верстви, і тому їхні родини були дуже зацікавлені в такій допомозі. Для на-

¹² У наказі про творення Дивізії йшлося: “Командна мова – галицька (galizisch), наказова мова – німецька (deutsch)”. Проте навіть цього розпорядження командир Дивізії не виконав. – Aufstellung der SS-Freiw. Division “Galizien”, Geheime Kommandosache, 30. Juli 1943.

лагодження цієї справи Дивізія відрядила спеціальних старшин до компетентних німецьких установ і до Військової Управи. Без сумніву, що деякою мірою справу допомоги саботували нижчі польські урядовці, але й самі українці де в чому завинили. Незважаючи на постійні заклики й вказівки, українці не надсилали відповідних заяв на допомогу або їх не виконували точно.

Велике значення для Дивізії мали священники. За деякими винятками, в Дивізії служили глибокорелігійні греко-католики. Львівський митрополит Андрей Шептицький, який прийняв на авдієнції командира Дивізії, був великим її приятелем. Його близький співробітник митрат професор д-р Василь Лаба взяв на себе духовну опіку Дивізії і мав у цій царині великі заслуги. Всі частини Дивізії його радо вітали, а його Служби Божі у великі свята залишаються в пам'яті назавжди. Кожен полк і самостійний курінь Дивізії мали своїх священників, які підпорядковувалися головному священникові о. Михайлові Левенцю у штабі Дивізії. Для вояцтва відправляли Служби Божі щонеділі і кожного свята. Тому що греко-католицькі свята припадають на два тижні пізніше від протестантських, а оскільки їх є значно більше, ніж протестантських, було вирішено святкувати тільки українські свята. Таким чином, більше часу приділяли військовим заняттям.

Незабутньою подією залишилося перше Різдво в Дивізії, яке українці спільно з німцями відсвяткували у дружній обстановці. За традиційним звичаєм, дивізійний священник поділився із дивізійним командиром проскуркою, а після борщу та інших українських страв українці колядували і святкували за своїми старовинними звичаями, переплітаючи веселе із серйозним. Цих кілька святочних годин, проведених спільно, стали першими містками дружби між німцями й українцями.

Часто члени Військової Управи брали участь у релігійних святах чи важливіших військових подіях. Її голова полковник Альфред Бізанц у притаманних йому, повних запалу промовах, пригадував українцям історичні події і вказував на їхні теперішні завдання. Наскільки дозволяв час, губернатор Вехтер також часто бував на різних дивізійних святкуваннях. Загалом взаємини між Вехтером, Військовою Управою¹³, Українським Центральним Комітетом і Дивізією були весь час тісні й дружні.

Усі свята в Дивізії прикрашали музичні виступи українців. Їхній талент до музики й любов до пісні давали хвилини, сповнені насолоди. Назавжди залишається в пам'яті чудові українські народні пісні, арії з опер і опереток, особливо твору “Запрожеже за Дунаєм”. На музичній ниві відзначився хор Дивізії (керівник В. Осташевський) та її оркестр (керівник А. Крушельницький, а згодом старший десятник Йоганн Тіссен (Johann Thiessen), який досягнув великих успіхів. На парадах він грав мелодію маршу колишньої австро-угорської армії “Теннер марш” (“Tenner Marsch”). За високий музичний рівень треба завдячувати співакам і музикантам Львівського оперного театру, які зголосилися до Дивізії. Час від часу також табір відвідували артисти Львівського оперного театру та “Веселого Львова”, які дарували незабутні години музичної насолоди та розваги.

Українська літературна творчість – це також велика скарбниця для шукача добрих творів. Чудові поезії українського національного поета Т. Шевченка, який оспівує все добре й шляхетне, дали нагоду на проведення не одного вартісного й приємного вечора. Його заповіт “Як умру, то поховайте” був заповітом кожного українця в Дивізії.

За таких обставин проходив вишкіл Дивізії. Час від часу прибували окремі німецькі старшини й підстаршини. Наплив добровольців збільшувався. Тоді вона налічувала 10 000 вояків. Повільно прибували коні та спорядження. Вояки проходили рекрутське навчання у “Тайделягері”, але ще більше по запасних частинах вермахту. Фахівці-старшини й підстаршини навчалися на спеціальних курсах. Наприкінці січня 1944 року командир Дивізії поїхав на 4-тижневий курс для командирів дивізії до Гіршбергу на Сілезії. На час його відсутності командування Дивізією перебрав найстаріший з командирів полків полковник Баєрсдорф (Beuersdorff).

Одного вечора на початку лютого 1944 року прийшов від вищого фюрера СС і поліції (Der Höhere SS und Polizeiführer) при уряді Генеральної Губернії (Generalgouvernement) у Кракові такий наказ: “Дивізія негайно сформує бойову групу з метою боротьби із партизанськими загонами генерала Ковпака¹⁴, які пробілися на територію Генеральної Губернії. Сила бойової групи: один піхотний полк, підсилений

¹³ Для ведення різних справ Дивізії на підставі договору між проф. Кубійовичем і губернатором Вехтером була створена Військова Управа. 15 квітня 1943 року у Львові відбулося перше її засідання. Зборами керував проф. Кубійович. Тоді було схвалено проект правильника інж. Юрія Тиса-Крохмалюка і на цій підставі розподілено функції членів: проф. д-р Володимир Кубійович – голова, сотник Осип Навроцький – начальник канцелярії, інж. Євген Пиндус – заступник, інж. Михайло Хронов'ят – призовний відділ, д-р Любомир Макарушка – відділ старшин, інж. Андрій Палій – відділ опіки над родинами, м'р. Михайло Кушнір – відділ пропаганди, ред. Степан Волинець – освітній відділ, д-р Іван Рудницький – правничий відділ, д-р Володимир Білосоз – відділ здоров'я, митрат о. проф. д-р Василь Лаба – відділ душпастирства, інж. Юрій Крохмалюк – історико-військовий відділ, проф. Зенон Зелений – відділ молоді.

Ці пропозиції прийняв без застережень губернатор Вехтер, але незабаром, без будь-якого порозуміння з проф. Кубійовичем, проголосив Військову Управу установою, йому підлеглою та призначив її головою полк. Бізанца, а почесним головою – генерала Віктора Курмановича (інші члени залишилися без змін). 28 квітня 1943 року членам Військової Управи було вручено номінаційні грамоти. Зміна ролі й структури Військової Управи була актом нелояльності губернатора Вехтера. Її завдання не були докладно оформлені, зокрема, коли незабаром створено при німецькій владі уряд поповнень (СС-Веґерцунґсамт) під керівництвом д-ра Шульца. Ця німецька установа була паралельною організацією щодо української Військової Управи і невдовзі почала перебирати щоразу більше функцій, що їх мала виконувати Військова Управа. Начальником канцелярії Військової Управи і фактичним заступником полковника Бізанца був весь час сотник Навроцький, і завдяки йому існувала тісна співпраця між Військовою Управою та Українським Центральним Комітетом.

¹⁴ “Партизанами Ковпака” німці називали всі советські партизанські загоны, які діяли в північно-західних районах України, хоч сам Сидір Ковпак, один із найвідоміших організаторів і керівників комуністичного партизанського руху в Україні, діяв у цій частині України та в Галичині лише влітку і восени 1943 року.

одним дивізіоном легкої артилерії та саперними і протитанковими відділами. Бойова група буде підпорядкована фюрерові СС і поліції в Генеральній Губернії". Цей наказ було передано нібито від самого райхсфюрера СС Гімmlера (Heinrich Himmler – Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei). Після одержання цього наказу Дивізія негайно повідомила, що вона такого наказу не в змозі виконати. Не будемо вдаватися до подробиць абсурдності цього наказу і можливості його виконання. Причини зрозумілі читачеві. Проте на подані фюрерові СС і поліції в Кракові пояснення Дивізія одержала лаконічну відповідь, що наказ прийшов від самого райхсфюрера Гімmlера. Командувач Дивізії прохав кілька годин на перевірку, але вже тоді заявив, що він не може виставити бойової групи в силі полку. Після перевірки всіх можливостей і наради з командирами він повідомив, що є технічна змога сформувати бойову групу в силі одного куреня, підсиленого однією батареєю легкої артилерії. При цьому чітко підкреслив, що навіть курінь не матиме жодної бойової вартості і що він не може відповідати за його бойові дії; курінь може бути сформовано лише під відповідальність вищих кіл. Оскільки командний склад куреня треба було починати з нуля, бойова група може бути в маршовій готовності не через 24 години, а через 48 годин.

До командного складу групи повинні були вийти найдосвідченіші старшини й підстаршини, але треба було залишити деяких інструкторів у Дивізії, що перебувала на стадії формування і вишколу. Ще цієї самої ночі було розпочато формування підсиленого куреня і звіт про нього відправлено до Берліна. Коли наступного ранку прийшло із Кракова повідомлення, що тимчасово цю групу не буде відправлено до Галичини, ми полегшено зітхнули. Проте група має бути готова на марш через 24 години у разі потреби. Тим часом, як і заплановано, формування бойової групи було закінчено впродовж 48 годин. Вона готова до посадки в ешелони. Українське вояцтво в захопленні. Так само як і німці, воно серйозно не сприймало цієї події, а радше трактувало її як приємну розвагову вправу під час монотонного суворого військового навчання. Однак бойова група не мала ніякої бойової вартості, і про цей факт було відзвітовано вищому командуванню, щоб воно не мало жодних ілюзій. У будь-якому разі командування Дивізії вжило всіх необхідних заходів, щоб бойову групу сформувати знову впродовж визначеного часу, якщо б на це прийшов новий наказ. За якихось три-чотири дні ми одержали новий наказ (з доручення райхсфюрера Гімmlера) від вищого командування СС і поліції в Кракові на формування бойової групи, яка буде йому підпорядкована і вислана впродовж 24 годин у район на північний захід від Львова на боротьбу з большевицькими партизанами. Всі застереження Дивізії щодо сумнівної вартості такої групи не було взято до уваги. Бойова група складалася з одного піхотного куреня, однієї батареї легкої артилерії, однієї чоти саперів, однієї винищувально-протитанкової чоти, групи зв'язку зі зв'язковим обладнанням та малого відділу постачання. Команду над усіма підрозділами групи перебрав заступник командира Дивізії полковник Баєрсдорф. Команду піхотного куреня очолив єдиний на той час у Дивізії німецький курінний командир сотник Бріштот (Bristot). Командиром артилерійської батареї був майор Микола Палієнко, колишній старшина царської російської армії, пізніше української армії, контрактний старшина польської армії і абсолювент Польської академії Генерального штабу. Бойова група від'їхала трьома ешелонами, про що негайно було повідомлено в Берлін.

За кілька днів виявилось, що Гімmlер зовсім не видавав наказу про формування бойової групи. У розмові з вищим фюрером СС і поліції В. Коппе (SS-Obergruppenführer Wilhelm Koppe) він лише згадав про таку можливість, яку негайно замінено на наказ від імені райхсфюрера. У таких умовах доводилося працювати в Дивізії. Коли командир Фрайтаг повернувся, він заявив, що такого наказу він би не виконував, бо добре знає, якими методами працюють деякі вищі фюрери партії. Вся ця подія була для автора чимось новим і дивовижним. Для нього, старшини вермахту, кожен наказ треба було виконати, але наказ мав бути виважений, а не легковажний. Наказ Коппе був типовим зразком ведення війни так званими "військовиками" без жодного фахового знання, без обдуманих розпоряджень, без уваги на наслідки й безпеку людей. На щастя, вищому командуванню СС і поліції в Генеральній Губернії не підлягали навіть тимчасово там розташовані частини вермахту чи військ СС. Він командував лише поліційними з'єднаннями. Лише траплялися виняткові випадки, що окремі фронтові частини було йому підпорядковано для виконання деяких спеціальних завдань.

На жаль, бойова група не зовсім вдало виконала своє завдання. Та це не дивно. Вона була підпорядкована поліційному генералові у Перемишлі, який про неї не дбав і погано керував нею. Він не мав жодного поняття про військово тактику чи командування військовими частинами. Провину треба шукати в тих, що видали наказ про введення в бойові дії бойової групи Дивізії, попри всі застереження її командування. Непідготовлена до зимових боїв, вона разом з іншими німецькими та поліційними частинами була введена в бої проти добре споряджених і підготовлених партизанів. Після 4-тижневих дій група повернулася до Дивізії, яку за той час було переведено до табору в Нойгаммері (Neuhammer) на Сілезії. Незважаючи на несприятливі умови, бойова група все-таки включилася доволі успішно в бойові дії у районі Чесанова, Любачева, Тарногороду, Білограю і Замостя (північно-західна Галичина й Холмщина) під кінець своєї короткої кампанії.

Незабаром до Дивізії почали надходити різні повідомлення про погану поведінку вояків бойової групи. Цього треба було сподіватися. Адже вояки ще не закінчили свого бойового навчання, а їхні німецькі старшини й підстаршини були молоді та недосвідчені. Не треба ще забувати, що бойову

групу послано в околиці, в яких жило чимало польського населення, а то і в чисто польській околиці. Стара ворожнеча між поляками та українцями мусила тут виявитися. Але треба брати до уваги, що бойовій групі Дивізії, як німецькій частині, інші німецькі частини приписували багато неслухного або такого, що самі накоїли. У багатьох випадках можна було це перевірити. Приписування Дивізії німецькими частинами різних провин повторювалося також пізніше. Командування Дивізії розглянуло всі скарги і, якщо були докази, винних було покарано. При цьому виявилось, що Фрайтаг карав дуже суворо за найменші провини. У цьому переконалися на власній шкурі як українці, так і німці.

У лютому 1944 року у Львові було вбито шефа уряду і заступника губернатора Вехтера, О. Бауера (Otto Bauer), який доклав чимало зусиль для створення Дивізії. На його похорон було відправлено одну почесну сотню і дивізійний оркестр. Цей перший публічний виступ вояків Дивізії відбувся з великим пропагандистським успіхом і був радісно прийнятий громадськістю. Оркестр грав також дуже добре.

Упродовж лютого кількаразові прохання Дивізії перенести її з “Гайделяґеру” до іншого табору увінчалися успіхом: її перевели у табір у Нойгаммері на Сілезії. Переїзд відбувався з великими труднощами під час вантаження і вивантаження зброї та обладнання. Відчувався брак вантажівок і досвідчених у вантаженні людей. Упродовж трьох тижнів Дивізію було відправлено близько 30 ешелонами. Ця операція була також цінною вправою для Дивізії.

У Нойгаммері справжнє бойове навчання почалося щойно в березні 1944 року. Табір тут був значно ліпше облаштований, ніж “Гайделяґер”. Місцевий комендант табору тісно співпрацював з Дивізією. Завдяки значно коротшому транспорту й заходам відділів I(b), IV(a) та IV(c), зброя, спорядження, коні, автомобілі планово й швидко прибували. Приїхали німецькі командири, так що, нарешті, в кінці лютого розпочалося формування штабів окремих частин Дивізії, яким була передана відповідальність за формування і продовження навчання їхніх підрозділів.

Дивізію формували як новітню піхотну дивізію SS¹⁵. До неї додатково призначили один змішаний дивізіон зенітної артилерії, що складався з однієї 2-см, однієї 3.7-см та однієї 8.8-см батарей. У всіх частинах кипіла робота. Незважаючи на деякі недоліки, всі захоплено виконували свої завдання, а гарні успіхи додавали ще більшого заохочення. Із запасних частин вермахту приїхали рекрути і почали успішно виконувати нові завдання. З курсів повернулися фахівці. Перші нововишколені підстаршини також повернулися до Дивізії й очікували підвищень по службі. Командири ознайомилися з новими завданнями. На жаль, Фрайтаг, незважаючи на свою пильність, забагато часу просиджував за зеленим столом, а надто мало перебував серед вояцтва на вправах. А саме тоді молоді німецькі й українські інструктори найбільше потребували порад і вказівок.

Взаємини німців і українців було не скрізь однакові. Здебільшого було так: які командири, такі й відносини. Де молоді командири працювали з вояцтвом в атмосфері порозуміння, але під контролем дисципліни, там взаємини були добрі, а подекуди – кращого годі було й бажати. Прикладом цього може послугувати дивізіон зв'язку і винищувально-протитанковий дивізіон. Це не означало, що командири полків були гірші, але вони, маючи під командою більшу кількість вояцтва і більше завдань, здебільшого не мали змоги налагодити особисті зв'язки. Мати добрі взаємини між німцями й українцями – це було насамперед завданням командирів куренів чи дивізіонів. Власне у встановленні дружніх стосунків проглядалися великі помилки. Командир Дивізії намагався різними способами ці недоліки виправити, але він сам мимоволі створював між собою та українцями невидиму стіну, яка з часом перетворювалася у нездоланний бар'єр. Його, вже згадана, недалекогоглядна, безглузда політика лише ускладнювала взаємини між німцями й українцями. Фрайтаг не міг погодитися із тим, що він командир чужонаціональної дивізії, у якій німецькі старшини повинні бути винятками.

Навесні 1944 року до складу Дивізії врешті було включено поліційні полки чч. 4, 5, а згодом чч. 6, 7, 8. Щоб домогтися переведення цих полків, потрібні були тривалі й наполегливі домагання Українського Центрального Комітету, губернатора Вехтера і самих вояків цих полків. Вони зголосилися до Української Дивізії й побоювалися, що їх можуть перекинути на Західний фронт, коли вони залишаться у поліційних полках¹⁶. Більшість німецьких старшин і підстаршин поліційних полків не

¹⁵ Див. додаток ч. 3.

¹⁶ Так звані “поліційні полки” були сформовані з добровольців, призваних до Дивізії першим набором. Вони проходили бойове навчання в районі колишнього польсько-пруського пограниччя, біля Гдині, Білостоку та в східній – Мецу (Metz) і південній – По (Pau) – Тарб (Tarbes) – Сальє-де-Борн (Salles-de-Bearn) Франції. Згідно з протоколом Військової Управи від 1943 року (том II, ст. 6-7), полки мали такий склад: 4-й полк (Gal. SS-Freiw.-Regiment 4, мабуть, це була офіційна назва полків) – 1 264, 5-й – 1 372, 6-й – 1 293, 7-й – 1 671, 8-й – 1 573. Курені в цих полках складалися з 4 сотень (приблизно 160 стрільців), а сотні – з трьох піхотних чот й однієї чоти зв'язку. Старшинами і підстаршинами поліційних полків були виключно німці.

На початку лютого 1944 року 4-й полк було перекинуто в Галичину на боротьбу з большевицькими партизанами, де він згодом брав участь у боях з Червоною армією під Тернополем. У Франції вояки закінчили вишкіл і навесні 1944 року більшість з них відправили до Дивізії в Нойгаммер. Під час вишколу їх використовували також для боротьби проти французьких партизанів. Під час ліквідації поліційних полків у Франції деякі вояки перейшли до лав французьких партизанів, наприклад, група Осипа Круковського, яка становила окремих відділ у групі майора Легранда.

Проти невиключення поліційних полків до Дивізії виступили губернатор Вехтер, командування Дивізії, Український Центральний Комітет та Військова Управа; їхні протести, як знаємо, досягли мети. Військова Управа вислала деяких своїх членів відвідати ці полки, наприклад, Юрій Крохмалюк здійснив поїздку до Франції та до 4-го полку в районі Збаража.

Джерела й література:

Крохмалюк Ю. У Збаражі // Вісті. – 1992. – Червень-липень. – Ч. 4-5 (18-19). – Мюнхен.

відповідала вимогам Дивізії. Найчастіше це були поліційні старшини й підстаршини, які не підходили для командування військовими фронтовими частинами, їх треба було відіслати назад до поліції. Вже порівняно ліпшими були старшини німецького походження, так звані “фольксдойч” (Volksdeutsche), зі Словаччини, яких пізніше було призначено до Дивізії.

З-поміж німців як у штабі Дивізії, так і в окремих частинах, деякі старшини цілком розуміли інтереси та потреби українців. Треба згадати, що штабні старшини мали кращий перегляд справ, бо їх не обтяжували дрібні щоденні турботи. Домогтися будь-яких поступок для українців у командира Дивізії чи інших частин було нелегкою справою. До того ж, українці не створювали єдиного суцільного блоку, а з героїчною загибеллю сотника Палієва під Бродами втратили найкращого оборонця українських інтересів. Його наступник сотник Любомир Макарушка спершу мав би ознайомитися з особливими обставинами. Пізніше він так само енергійно та завзято обстоював українські інтереси. Українці знали про прихильне ставлення до них деяких німецьких старшин. Часто окремі члени Військової Управи обговорювали проблеми Дивізії з начальником відділу операцій, оминаючи командира Дивізії. Проте лише зміна на посту командира Дивізії відповідальнішою і розумнішою особою могла поліпшити ситуацію. Хоч німці нібито офіційно визнавали Український Центральний Комітет і Військову Управу, але вони не могли проявитися. Вони мали тільки опікуватися вояцтвом, проте в усіх вирішальних питаннях з ними не рахувалися. Також губернатор Вехтер, людина енергійна й душевна, не міг знайти порозуміння в німецьких установах, і щоб добитися розв'язання принципових проблем у німецьких найвищих колах та у командира Дивізії. В тодішніх умовах Вехтера, як і старших українців, німці вважали надто великим “кавалером”.

У бойовому навчанні українське вояцтво досягало помітних успіхів. Українські вояки виявляли багато доброї волі й зацікавлення. Вони були здібними й дуже цікавилися технічними галузями. Дезертирства, ще такого частого явища в Дембіці, майже не було. Лише кілька вояків не повернулися з відпустки. Вони потрапили під вплив Української Повстанської Армії, яка, як противник Дивізії, намагалася всіма силами стримати наплив української молоді до Дивізії. Надто вільне тоді партизанське життя в Дивізії. Під час відпусток вояків Дивізії УПА використовувала інструкторами для повстанців. Після закінчення відпусток УПА їх відпускала назад. Суперництво між УПА й Дивізією не створило для останньої значних труднощів.

Українці швидко оволодівали знаннями і вміло застосовували їх на практиці в галузі теренознавства; вони проявляли витримку і рішучість у подоланні труднощів. Зате у стрільні, всупереч усім сподіванням, мали погані результати. Вони цікавилися переважно технічними галузями, в яких удосконалювали вправність, наприклад, у зенітній артилерії. Як водії автомобіля, вони хоч із захопленням сідали за кермо, але виявляли недостатній контроль. Серед них мало добрих водіїв-механіків. Сідаючи біля українського водія, створювалося враження, що сидиш на пороховій бочці із запаленим до неї ґнотом. У всякому разі так було з українцями після відносно короткого їх вишколу в автомобільному транспорті. Як конюхи, українці настільки солідні, що добре напували і годували коней. Зате нерадо чистили їх і упряж.

Постійний наплив добровольців поповнив Дивізію до повної бойової сили, і ще понад 800 вояків охоплено у польово-запасному курені. З цього куреня приходило поповнення старшин, підстаршин і стрільців до кожного підрозділу Дивізії. Крім того, в ньому працювали різні курси фахівців. У квітні 1944 року наплив добровольців досягнув такого рівня, що вже можна було серйозно взятися за організацію вишкільно-запасного полку. Фактично такий полк не підпадав фронтовій дивізії, а окремим командам тилу. Щодо Дивізії, у якій всі вояки були українцями, його було підпорядковано безпосередньо Дивізії. Спочатку співпраця вишкільно-запасного полку, який було розміщено у Вандерн (Wandern) поблизу Франкфурта-над-Одрою, була погана, але з часом поліпилася. Впродовж перших шістьох місяців стан у цьому полку був катастрофічний. У той час в ньому перебувало якихось чотири-п'ять тисяч рекрутів – сирий матеріал без будь-якої військової підготовки. Всіх німецьких та українських інструкторів налічувалося ледь 40–50, які до того ж були переважно непридатні до несення фронтової служби через поранення і тому не могли виконувати практичної вишкільної служби. Дивізія не могла допомогти вишкільно-запасному полкові інструкторами, бо сама відчувала брак старшин і підстаршин. А треба зауважити, що в майбутньому з вишкільно-запасного полку прибували поповнення до польово-запасного куреня і до всіх частин Дивізії.

Тим часом у Дивізії потрібно було завершити бойове навчання. Хоч заняття вимагали чималих зусиль, усе вояцтво тренувалося від ранку до пізньої ночі в бадьорому настрої, з повним розумінням своїх завдань. Дисципліна була доброю, що неодноразово підтверджував комендант вишкільного табору.

У травні на інспекцію приїхали деякі члени Українського Центрального Комітету, Військової Управи та губернатор Вехтер. Для них провели бойові вправи з участю всіх родів зброї: піхоти, артилерії, протитанкових і саперних відділів. Вони на власні очі переконалися в успіхах бойового навчання та бойовій здатності новітньої піхотної дивізії. Парад і промова Вехтера та полковни-

Небелюк М. Під чужими прапорами / М. Небелюк. – Париж, 1951.

Процакевич Є. Поліційні полки // Вісті Комбатанта. – 1970. – Ч. 3-4. – Торонто–Нью-Йорк.

ка Бізанца завершили візит. Для українців у Дивізії це була нагода налагодити зв'язки зі своєю батьківщиною.

Таким чином, вишкіл Української Дивізії добігав кінця. На останній стадії вишколу найбільше навчалось нічних вправ, форсованого маршу, бойової стрільби та взаємодії всіх родів військ. Сам Гімлер зацікавився Дивізією й оголосив про свій візит.

У численних звітах до вищих німецьких політичних і військових органів ішлося про боєздатність Дивізії. Завжди підкреслювався її політичний характер і доцільність введення у бої з погляду українських інтересів. Боротьба проти західних альянтів не бралася до уваги, бо українці зголосилися воювати тільки проти большевиків за визволення своєї батьківщини, й німецька влада погодилася на таку передумову. Залишалось вирішити, яку ділянку Східного фронту має зайняти Українська Дивізія. Бажано було б, щоб українці боролися на рідних землях. Тому північна і південна ділянки Східного фронту відпадали; також фронт в Угорщині не відповідав цілям Дивізії. Таким чином, залишилася середня ділянка Східного фронту на території Галичини й Білорусі. Очевидно, для Дивізії вигідніший фронт у Галичині, на рідних землях; проте тісний зв'язок з рідним населенням і вплив УПА можуть мати негативні наслідки. Але й орієнтування на місцевості принесе чимало користі. Зваживши всі плюси й мінуси, вирішили запропонувати введення Дивізії в бої у Галичині. Командування пішло ще далі у своїх висновках і запропонувало найперше ділянку фронту на відкритому терені, а шойно після набуття досвіду – у лісистою. Думалось про те, що українці вирости на землі і їхню вагомість у тісних боях у містах не можна високо оцінювати. Бойову вартість Дивізії ще не можна було порівнювати з ваговитістю добре вишколеної німецької дивізії, і тому пропонувалося спершу відправити її на відносно спокійну ділянку фронту. Дивізійна ділянка фронту не мала бути надто широкою, а такою, першу лінію якої можна було б зайняти двома полками, а третю – полк завжди тримати в резерві, щоб ще більше вдосконалити вишкіл. Сусідами Дивізії по обох боках повинні бути вправні в боях німецькі дивізії. Такі сугестії для вищого командування – що більше навіть за вимоги – могли здаватися за тих обставин фантастичними, проте командування Дивізії завжди мало на думці політичне завдання Дивізії і діяло в інтересах українців. Не йшлося тоді про бої якоїсь звичайної дивізії, а єдиної української дивізії, від успіху якої могло залежати вирішення українського питання. Один примірник підготовленого звіту надіслали головнокомандувачеві групи армій “Північна Україна”, генерал-фельдмаршалу Вальтерові Моделю (Walter Model), квартира якого була в Галичині. Модель, який мав такі самі погляди на українську проблематику, що й Вехтер, виявив жваве зацікавлення відповідним використанням Української Дивізії, зокрема її розташуванням на фронті, та пообіцяв зробити все можливе для здійснення накреслених планів. Не чекаючи на вище розпорядження, він самовільно відправив у травні 1944 року до Дивізії десять старшин і підстаршин вермахту, досвідчених у фронтових боях, із завданням ознайомити всі полки з тереном, на якому Дивізія мала зайняти свої фронтові позиції. Такі заходи треба було лише вітати.

16 травня 1944 року Дивізію відвідав райхсфюрер СС Гімлер. У відвідинах також брав участь губернатор Вехтер. Свій візит Гімлер почав промовою до німецького й українського старшинського корпусу¹⁷. Наступного дня відбулися бойові вправи з участю майже всіх родів військ. Потім пройшов урочистий марш вибраних відділів з усіх частин і підрозділів Дивізії, який тривав близько півтора години. Відвідини закінчилися закритим обговоренням. Гімлер був задоволений станом бойового навчання і кілька разів висловлював своє визнання. Він також схвалив пропозиції Дивізії щодо введення її в бої та запевнив зі свого боку повну підтримку. Загалом склалося враження, що він прихильно ставився до українських інтересів, якщо вони були належно потрактовані. Заради істини треба також зазначити, що Дивізія не натрапляла на жодні перешкоди з його боку, а поступки, які вона одержувала, відбувалися за його заходами або згодою. Третього дня Гімлер відлетів з Вехтером до Галичини, до головної квартири Моделя, щоб з ним обговорити подробиці майбутніх бойових дій Дивізії.

У червні 1944 року Дивізію відвідали батьки вояків разом із професором В. Кубійовичем та полковником А. Бізанцом. Серед відвідувачів були переважно мешканці міст, менше – сіл. Батьки оглянули приміщення, де жили їхні сини, були присутні на тренуваннях, а потім провели деякий час

¹⁷ Промову Гімлера вдало характеризує професор Колумбійського університету Джордж Г. Стейн у книжці п. н. “Елітарна гвардія Гітлера”. “У промові до старшинського складу, який складався переважно з німців, Гімлер таки визнав, що галичани – це справді українці, – пише він, – а при цьому закликав до «братерства» між німцями й українцями. На закид тих, які вважали, що СС-и зацікавлені тільки у «гарматному м'ясі» для німецької воєнної машини, Гімлер з сумнівною логікою завважив, що, якщо це була б правда, тоді Дивізія не вишколювалася б цілий рік. Він ще підкреслив, що приблизно 250 галичан вислано на старшинські курси й вони тепер у Дивізії старшинами. А тому що при цій нагоді Гімлер не міг користуватися своїм звичайним матеріалом, його промова звучала мляво й стримано. Він вжив кілька принагідних висловів про “жидівсько-большевицького ворога”, але не згадав ані словом про “азійські орди” та “слов'янських унтерменшів”. George H. Stein. *Hitler's Elite Guard at War 1939-45 – The Waffen SS*. Cornell University Press – Ithaca, N. Y. (с. 185–187).

У тій промові Гімлер підкреслив, що губернатор Вехтер запропонував йому створення дивізії з “українських синів Галичини”, згадав, що українці очікували від німців більшої свободи, але Гітлер “у своїй мудрості вирішив інакше”, виступив проти “політикування в дивізії” та тих, “які стріляють з-за куща”, бо їх не можна вважати “патріотами”. Він ще намагався виправдати генерала Фрайтаґа, що він не протегує німців, а добирає на керівні пости старшин тільки за їхніми здібностями. Врешті Гімлер заявив, що він не обіцяє, оскільки англійці це практикують, “прав і свободи” для українців, бо тільки “поведінка, вартість і важливість поодиноких народів у майбутній Європі через зусилля кожного народу у цій війні вирішать їхню долю”. “Rede des Reichsführers – SS auf dem Appell des Führerkorps der Galizischen SS-Freiw. Infanterie-Division in Neuhammer auf 16. Mai 1944”. Records of the Reich Leader of the SS and Chief of the German Police (Reichsführer-SS und Chef der Deutschen Polizei). National Archives, Washington, D. C., T-175-94-2614657-67.

зі своїми синами. Ці відвідини ще раз встановили зв'язки Дивізії з батьківщиною. Гості дивилися на вправи Дивізії й дефілювання її частин (див. Розділ другий).

У половині червня фельдмаршал Модель теледепешою запросив командира Дивізії і його помічників до себе на обговорення майбутнього введення Дивізії в бойові дії. Це запрошення надійшло на пропозицію Вехтера, і ми негайно кур'єрським літаком вилетіли до Львова, де спершу обговорили з Вехтером організаційні й політичні питання, пов'язані з Українською Дивізією. У Вехтера, між іншим, ми довідалися від Гунтера д'Алквена (Gunter d'Alquen) про так званий "План Скорпіона". Це пропагандистська акція, що мала завдання – підмовляти українців з Червоної армії переходити на німецький бік. Дивізія мала б відрядити більше пропагандистських груп, сформованих з інтелігентних українців, які діяли б на цих ділянках фронту, де німецькі й советські лінії були близько розташовані одна від одної. Пізніше командування Дивізії відрядило такі групи, але про них не було більше звісток. Сумніваємося, що вони мали якесь більше значення.

Зі Львова ми поїхали до головної квартири фельдмаршала, що неподалік Львова, де нас прийняв Модель і вислухав звіт про особливості Дивізії та її боєздатність. Він погоджувався з оцінкою і пропозиціями Фрайтага і виділив для неї ділянку фронту в околицях Станиславова в районі 1-ї танкової армії. Закінчивши свої наради, наступного дня командир і начальник штабу Дивізії поїхали на ділове обговорення до 1-ї танкової армії. Надворі стояла чудова сонячна погода, навкруги зелені квітучі лани затишної Галичини. Командувач армії, генерал танкових військ Ергард Раус (Erhard Raus), старшина колишньої австро-угорської армії, поставився з розумінням до завдань Української Дивізії, тим паче, що він знав українців ще з часів своєї служби в цісарсько-королівській армії. Для Дивізії він призначив фронтову ділянку на схід від Станиславова. Ще того самого дня виїхали ми до відповідного армійського корпусу, щоб обговорити решту подробиць про наш відтинок. Ночували в Станиславові і вранці повернулися до головної квартири фельдмаршала, щоб здати звіт з наших обговорень. Перші ешелони повинні виїхати на фронт за якихось 14 днів після повернення командира до Нойгаммеру. Негайно повернулися літаком на Сілезію і приступили до приготувань виїзду Дивізії на фронт.

Дивізія проходила останнє вдосконалення вправності у своєму вишколі. Час минав у суцільних тренуваннях всієї Дивізії. Як перед тим, так і тепер, найбільші труднощі траплялися в заміщенні мережі зв'язку. Командною мовою була німецька, а серед численних радистів і телефоністів було мало німців. Українці, навіть найінтелігентніші, хоч знали німецьку мову, в службі зв'язку не завжди могли нею послуговуватися та її розуміти.